АРХИВ

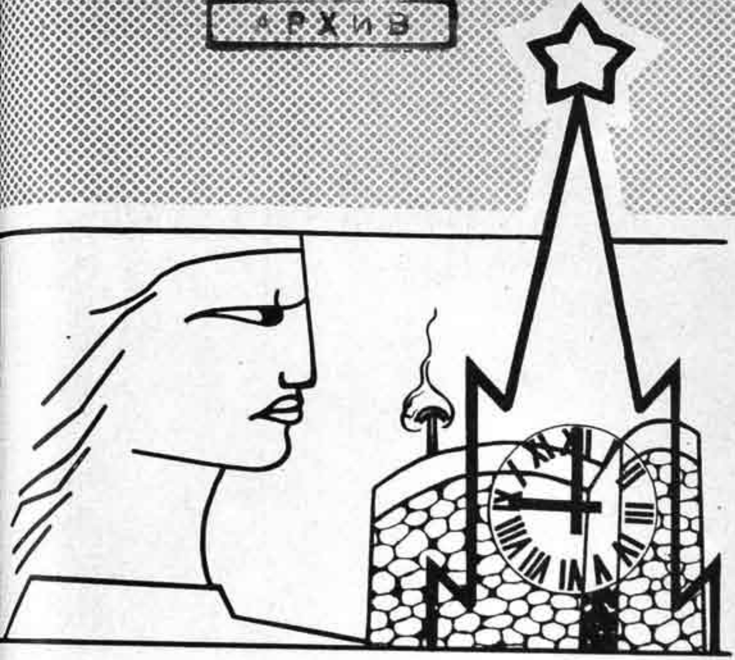

АЗӘРБАЈҸАН

1967

6

сыныз. Нечә ки, сизин ишләриниз чохдур, мәнимки дә бир о гәдәрдир. Әсла асудәлик јохдур. Тәфавүт ондадыр ки, сиз чавансыныз, өһтәниздә олан ишләри тез әмәлә кәтирә билирсиниз, амма мән бачармырам.

Бу сәнә чәнаб папечител бизә раһатлыг вермәјибдир. Сентјабрдан индијә кими онун нөвбәнөв сифаришләрини вә бујругларыны әмәлә кәтирмәкдәјик. Доғрусу ки, даһа тәнкә кәлмишик. Бу гәдәр тәклифләрин һеч биринин дә бир хејир нәтичәси олмајыр. Ахыр вахтларда е'дади мәктәбләрдән көндәрилән программаларын үстүндә чалышырыг. Чох гәрибә программалар кәлибдир. Бири-биринә әсла охшары вә мүвафигәти јохдур.

Программаларын чүмләсиндән зијадә сиз тәртиб етдијиниз мәнә хош кәлди. Әкәр онда јаздығыныз маддәләрин чүмләсинә әмәл олунурса, онда сизин шакирдләр курсу тамам етдикдә түркчәдә кәрәкдир, јахшы савадлы олсунлар; буна да мәним шәкким јохдур. Һәр бир пешәнин вә елмин тә'лим вә тәдрисиндә мүәллимин вүчуду бөјүк шәртдир. Әкәр мүәллим истәсә, һәр гисим шүрут вә мүһит ичрә олмуш олса да өз шакирдләринә чох шејләр өјрәдә биләр. Габил вә инсафлы мүәллимин әлиндә нагабил вә корафәһм шакирд да аз-чох елм вә билијә дара ола биләр вә биләкс, шөвгсүз, елмсиз вә инсафсыз мүәллим габил вә зирәк шакирди дә елмә олан шөвг вә һәвәсдән салар. Бизим лисан мүәллимләри шакирдләринә һеч бир шеј өјрәтмәјиб ана дилинин фејз вә ләтафәтиндән онлары мәһрум едирләр.

Мартын 21-дә Тифлисдә мүсәлманлар үчүн руһани семинаријасы ачмаг мәсәләси мүзакирә олуначагдыр, билмирәм сизин дә о мәчлисдә тәшрифиниз олачагдыр? Чох јахшы оларды ки, тәшриф кәтирә идиниз, бир чох мүһүм мәсәләләр кәрәкдир мәзкур шурада мәһәлли-мүзакирәјә гојулсун вә мүмкүн олдугча арзумузча һәлл олунсун. Хүсусән тәзә башланан бу сәрбәстлик вә һүрријјәт дөврүндә камали-чиддијјәтлә ишләрә киришмәк лазымдыр. Бурада гәфләт, бөјүк күнаһ вә ахыры пешиманчылыгдыр. Гәрибә замандыр, көрүнмәмиш вә әглә кәлмәјән һадисәләр төрәмәкдәдир.

... «Күлзар»ын икинчи чапы үчүн истәдијиниз мә'луматы көндәрмәкдә мүзајигә јохдур. Амма мән истәрдим ки, һәгирин әсәриндән даһа да зијада мә'лумат әхз едә идиниз. Бунун үчүн лазымдыр әсәрин чапдан чыхмағыны көзләмәк. Иншаллаһ мүһарибә гуртаран кими әввәлинчи чилдин чапына шүру едәчәјәм. Гарабағ нүчәбасындан бир нәфәри китабларын чапы үчүн нә гәдәр кағыз лазым олса өз өһдәсинә көтүрүр. Белә үмид-нәвид верәнләр чох олубдур, көрәк бунун ахыры нечә олачагдыр. Әкәр сиз «Күлзар»ы бу јахын вахтда чапа вермәк истәјирсинизсә, онда Молла Вәли Видадинин тәрчүмеји-һалыны вә Чавад ханын сәркүзәшти бабында јаздығы мәнзуматы гуллуғунуза көндәррәм...

Мүхлисиниз **Фиридун КӨЧӘРЛИ.**

6 март 1917, Гори

ӘДӘБИ ИРСИМИЗДӘН

Тофиг МАҺМУД

ШАИР ӘҺМӘД ЧАВАД

АЗӘРБАЈЧАН совет поезијасынын јаранмасында мүәјјән хидмәтләри олан Әһмәд Чавадын һәјаты вә поетик јарадычылығы әтрафлы тәдгиг едилмәмишдир. Мәһз бу нөгтеји-нәзәрдән онун һәјаты вә зәнкин јарадычылығы һаггында мүәјјән тәсәввүр јаратмаға чалышачағыг.

Әһмәд Чавадын јарадычылыг јолу зиддијјәтлидир, енишли-јохушлу дағ јолларыны хатырладыр. Каһ учурум көрүнүр, каһ да зирвәләр, каһ гаранлыг бир мағара, каһ да ишыглы тәпәләр... Бунлары тәрәзијә гојсаг, һансынын даһа күчлү вә ағыр олдуғуну тә'јин етмәјә чалышсаг, икинчиләрин бөјүк үстүнлүк тәшкил етдијини асанлыгла көрмәк мүмкүндүр. О, чәтинликләрдән, бүдрәмәләрдән гачмаға бүтүн варлығы илә сә'ј көстәрмишдир. Шаирин јолу әләмдән нәш'әјә, гаранлыгдан ишыға, мүтиликдән дөјүшкәнлијә, нөгсанлардан мүвәффәгијјәтләрә, көһнә һәјатдан јени һәјата доғру кедән бир јол олмушдур. Бә'зән һәјатын дәрин, бөјүк вә күчлү һадисәләринә биканәлик көстәрән, бә'зән чошгунлугла, һәтта фәдакарлыгла бу һадисәләрин гојнуна атылан Әһмәд Чавадын сәһв вә бүдрәмәләринә бахмајараг әсас, мүһүм бир јолу олмушдур: сәнәт јолу, халга хидмәт етмәк јолу. Бу јолла инамла, сәбатла ирәлиләјән шаир дәрәјә, учурума да дүшмүш, анчаг јенә өз јолуна гајытмаға чалышмыш, сәһвләрини е'тираф етмиш вә кет-кедә бунлардан узаглашмышдыр. Онун е'тирафы о гәдәр сәмимидир ки, буна шүбһә илә, бәдкүманлыгла јанашмаг гејри-мүмкүндүр. Бу е'тирафын өзүндә дә һәссас бир үрәјин дөјүнтүсүнү, заманла, һәјатла ајаглашмаг истәјән нәчиб, јүксәк зәкалы бир инсанын тәмиз нијјәтини ајдын дујмаг олар.

◆◆◆

Ону Азәрбајчан торпағындан ајры тәсәввүр етмәк олмаз. Ә. Чавад бүтүн илијинә гәдәр бу торпаға бағлы, онун кечмиши, бу күнү илә јашајан, халг әдәбијјатыны инчәлијинә, дәринлијинә гәдәр өјрәнән, һәмишә вәтәнпәрвәрлик һиссини јүксәк тутан бир шәхсијјәт олмушдур. О, Азәрбајчан вә түрк әдәбијјатыны мүкәммәл билмиш, тәкчә бу чәрчивәдә галмајыб, бүтүн Шәрг вә Авропа әдәбијјатыны да дәриндән өјрәнмиш, дүнја әдәбијјатынын ән көзәл, ән надир әсәрләриндән бир нечәсини тәрчүмә едиб Азәрбајчан охучуларына чатдырмышдыр.

Шаир 1906-чы илдә Кәнчәдә мүсәлман руһани семинаријасына дахил олуб 1912-чи илдә бу семинаријаны Азәрбајчан, рус, әрәб, фарс дилләриндән вә тарих фәнниндән ә'ла гијмәтләрлә битирмишди. Тәһсилдән сонра о, Азәрбајчанда мүәллимлик етмишди. 1926-чы илдә али педагожи институту да битирмиш вә һәмин ил Бакыда «Әдәбијјат чәмијјәтинин» катиби олмушду.

Ә. Чавад чох көзәл мүәллим иди. Н. Нәриманов адына техникумда вә башга мәктәбләрдә дәрс дејирди. Хатирәләрдән мә'лум олур ки, о, бөјүк һәвәслә мүәллимлик едирмиш, һәтта бир чох тәләбәләр онун тә'сири илә әдәбијјат саһәсиндә чалышмаға башламышдылар. Ә. Чавад онларын гәлбиндә чох дәрин из бурахмыш вә әдәбијјаты бу кәнчләрә севдирә билмишди.

Ә. Чавадын ше'рләри халг арасында јајылыр вә севилирди. Мәшһур артист Һүсејнгулу Сарабски онун јахшы нүмунәләрини консертләрдә охујурду. Кәнчләр шаирә мәһәббәт бәсләјир, тез-тез онун евинә—тәзә ше'рләрини динләмәјә кедирдиләр.

РК(б)П Мәркәзи Комитәсинин «Бәдии әдәбијјат саһәсиндә партијанын сијасәти һаггында» 1925-чи ил тарихли гәрарында гејд едилмишди ки, пролетар идеолокијасына хидмәт етмәк истәјән јазычылары коммунизм мәфкурәсинә тәрәф чәкмәк вә онларын өз јарадычылыгларында дөнүш јаратмаларына көмәк етмәк лазымдыр.

Бә'зи тәнгидчиләр буну баша дүшмүрдүләр: Ә. Чавады мөһкәм тәнгид едир, көмәк етмәјирсә унудурдулар. Әлбәттә, мәтбуатда гајғы илә долу, көмәк характери дашыјан мәгаләләр дә чыхырды.

Бөјүк әдибимиз Ә. Һагвердијевин «Мәним дә сөзүм» адлы кичик гејдләрини охујун. Бу гејдләрдә Ә. Чавада мәһәббәт вардыр. Әдиб шаирә нә гәдәр бөјүк һөрмәтлә јанашыр, онун дүз јола дүшәчәјинә инам, үмид бәсләјирди. Мәһз бөјүк әдибин дүшүндүјү кими дә олду.

◆◆◆

Поезија онун һәјатына чеврилмишди. Үмумијјәтлә, әдәбијјаты јүксәк мәһәббәтлә севән Әһмәд Чавадда поетик исте'дад күчлү иди. Илк кәнчлик илләриндә јаздығы ше'рләр белә онун көзәл шаирлик габилијјәтини, фикрини чанлы, образлы, халг руһунда ифадә етмәк бачарығыны ајдын көстәрир. Бу ше'рләр камил дејилдир, онларын мөвзу даирәси дар вә мәһдуддур. О, мәһәббәтдән, кәдәрдән, үмидсизликдән јазыр. Сызылты, инилти, көз јашы, фәрјад, һычгырыг шаирин поезијасында әсас мотив кими сәсләнир.

Ә. Чавад јашадығы һәјата тамамилә биканә ола билмәмишдир вә онун һүзну, кәдәри дә һәјата һәссас мүнасибәтиндән доғурду. Көһнә чәмијјәтин зиддијјәтләри, әдаләтсизлији, севки уғурсузлуглары, биринчи чаһан мүһарибәсинин төрәтдији дәһшәтләр онун илк поетик јарадычылығына дәрин тә'сир көстәрмишди.

Чидди нөгсанларына вә габагчыл фикирләрдән узаг олмасына бахмајараг Ә. Чавадын ше'рләриндә елә үрәјә јатан, мә'налы, көзәл мисралар, тәбии чанлы лөвһәләр, хәлги, ширин бејтләр вардыр ки, онун сонракы поезијасы да бу чешмәдән гида алмышдыр. «Сәнәиз», «Јазыг», «Кәлин» ше'рләриндә дә белә парчалар вардыр вә бунлар шаирин халг әдәбијјаты хәзинәсинә јахындан бәләд олдуғуну, ондан истифадә етдијини ајдын көстәрир:

Чәкдијим дәрди саза анлатдым,
Дәрдли бармагла тели ағлатдым.
«Бизә кәл!» дедин, бир аддым атдым,
Бир аддым јолда мин чәннәт көрдүм.

Ә. Чавадын илк ше'рләриндән башлајыб, сон ше'рләринә гәдәр јаваш-јаваш ирәлиләдикчә—шимал вә чәнуб гүтбү кими, бир-бириндән кәскин сурәтдә фәргли, ики гүтб көрмәк олар. Гышдан баһара бирдән-бирә кечмәк мүмкүн олмадығы кими, бу ики гүтбүн бир-бирини әвәз етмәси дә јаваш-јаваш, тәдричлә баш вермишдир. Әлбәттә, белә јолу изләмәк, мүгајисә вә тәһлил етмәк, арашдырмаг, елми нәтичәләрә кәлмәк бөјүк тәдгигатын ишидир. Биз бә'зи мүлаһизәләр сөјләмәклә кифајәтләнәчәјик.

Бизим гурулуша, јени, бөјүк һадисәләрә мејл етмәк, вәтәндаш дујғулары илә јашамаг шаирин ингилабын илк илләриндә јаздығы ше'рләриндән көрүнмәкдәдир. «Јениләрә», «Сәнәт гәһрәманларына» ше'рләриндә јени һәјата һүсн-рәғбәт, кәләчәјә инам дујулур. 1921-чи илдә јаздығы «Вәтәндаш» әсәри дә өз мәзмуну е'тибары илә марагдлыдыр. Инсани дујғуларла нәфәс алан бу ше'р адамы нәчиблијә, хејирхаһлыға чағырыр. Бу мејллә јанашы, шаир һәлә кәдәрли мотивләрдән тамамилә узаглаша билмир. 1925-чи илдә јаздығы «Сән ағлама» ше'риндә Әһмәд Чавад јазырды:

Мән бахаркән сән вурдуғун јараја,
Инди залым фәләк кирди араја...
Бах, хәстә гәлбимлә кәлдим һараја,
Сән ағлама, мән ағлајым, көзәлим!

Бу дөвр чошгун, мүрәккәб бир дөврдүр. Ингилабдан әввәл јарадычылыға башлајан, Совет һакимијјәти илләриндә дә јазмаға давам едән јазычыларын јоллары чох чәтин вә мүхтәлиф олмушдур. Еләләри варды ки, Совет һөкумәти платформасына кечмиш, јени совет әдәбијјатынын инкишафында фәал иштирак етмиш вә учалмышлар. Бә'зиләри бүдрәмиш, бөјүк ахына тәрәддүдлә гошулмуш, совет әдәбијјатынын вәзифәләринә чаваб вермәјә сојугганлылыгла јанашмышлар. Буна көрә мүхтәлиф јазычыларын һәјата бахышы да мүхтәлиф иди. Русијада А. Толстој харичдән гајыдыб кәлмиш вә совет јазычысы кими шәрәфли бир ад газанмышды. А. Куприн харичдән вәтәнинә өмрүнүн сонларында гајытмышды. И. Бунин керијә—вәтәнинә дөнмәмишди, бизим гурулуша мүнасибәтиндә зиддијјәтли, тәрәддүдлү мөвге тутмуш, вәтән һәсрәти илә јанараг ағыр изтираблар кечирмишди. Бәс Әһмәд Чавад нечә? Онун јолу да дүз, һамар олмамышды. Лакин бөјүк чәтинликләр баһасына, А. Толстој кими, бизим гурулушун ахынына гошулмуш, ән көзәл, ән гијмәтли әсәрләрини дә 30—36-чы илләр арасында јаратмышдыр.

◆◆◆

Әһмәд Чавад «Сәсли гыз» поемасы илә јарадычылығында чидди тәбәддүлат јаратды. Бу әсәр фикир, мә'на вә мәфкурәчә сағламдыр, дәјәрлидир. Халгын јаделли ишғалчылара гаршы мүбаризәсини, нифрәтини, рәггасә—нәғмәкар гызын мәтанәтини, горхмазлығыны тәрәннүм едән шаир, сызлајан, инилдәјән мотивләрдән чох-чох узагдадыр. Бу әсәрдә мүбаризлик вә дөјүшкәнлик руһу вардыр. Сара садәчә мүғәнни дејилдир, халгын нүмајәндәси, доғма вәтәнин азадлығы ешги илә јашајан чәсур, гәһрәман бир гыздыр. Онун охудуғу маһны халг истәк вә арзуларынын ифадәсидир. Падшаһ гаршысында охујаркән гызын сәсиндә «өлкәдә гајнајан кин»ин чошдуғуну көстәрән Ә. Чавад, нәғмәкарын мејә зәһәр гатыб падшаһы öлдүрмәјә мүвәффәг олдуғуну, мүстәбиддән хилас олмуш халгын нечә севиндијини мәһәббәтлә тәрәннүм етмишдир.

Шаир бу әсәрдә халга архаланыр, јохсулларын тәрәфиндә дурур, азадлыг ешгилә чошур вә узаг тарихи бир әһвалаты бу күнлә, јени һәјатла бағлыја билир:

Көзәл гыз, јахшы вахтда
Башладын күл ачмаға,

Бу күн сәнин јурдунда
Нә гул вардыр, нә ағa!
Сән бу сәрбәст көјләрин
Сәрбәстчә улдузусан;
Гајғысыз бир өлкәнин
Гајғы билмәз гызысан.

Бу мисраларда Ә. Чавадын бизим јени, гајнар һәјата бәсләдији рәғбәт вә мәһәббәт ифадә едилмишдир. Шаирин сөзләриндә севинч, фәрәһ вардыр, ифтихар һисси вардыр. Поеманын белә никбин, сағлам бир руһла тамамланмасы мүәллифин өз әввәлки солғун мотивләриндән, бәдбин фикир вә һиссләриндән узаглашдығыны бир даһа тәсдиг едир.

«Сәсли гыз» поемасы шимал вә чәнуб гүтбү арасында дајанан бир көрпүјә бәнзәјир. Бу көрпүдән шаирин һәм әввәлки, һәм дә сонракы јарадычылығыны мүшаһидә етмәк—һәр икисинин кәскин, чидди фәргләрини көрмәк мүмкүндүр.

Бу көрпүдән кечдикдән сонра тамам башга бир аләм чанланыр. Ә. Чавадын јарадычылығы санки јенидән парламаға, чичәкләнмәјә башлајыр. Тәзә, көзәл, ишыглы мотивләр, чошгун һәјатын күчлү ахарындан доған јүксәк фикирләр, чидди мөвзулар онун поезијасында ашыб-дашыр. Шаир тамам дәјишмәк, јени чәмијјәтин тәләбләринә чаваб вермәк үчүн әлиндән кәләни әсиркәмир. Һәтта шәхси һәјатынын ән кәдәрли анларында белә инилтили, сызылтылы мотивләрдән узаг гачыр, јени һәјатын көзәллијини, чошгунлуғуну, фәрәһини тәрәннүм етмәјә чалышыр. Бу әсәрләр ејни заманда өз әввәлки сәһв вә бүдрәмәләриндән чәсарәтлә ајрылмаға күчлү сә'ј көстәрән бир адамын ирадәсини, мә'нәви гүдрәтини көстәрир.

«Ат бу чадраны», «Бәс биз гардаш дејилмијик?» адлы ше'рләри ејни илдә јазылмышдыр. Вәтәндаш бир шаир кими мејдана атылан Ә. Чавад көһнәлик әлејһинә, чадра әлејһинә үсјан галдырыр, достлуғу, гардашлығы бөјүк мәһәббәтлә тәрәннүм едир. Онун тәсвирләриндә сүн'илик, сахталыг јохдур. Биринчи ше'риндә:

Кәл, кечикмә, чых артыг
Чых, гарыш инсанлара,

дејә Азәрбајчан гадынына јени һәјата сәсләјир.

«Биз гардаш дејилмијик?» Ә. Чавадын ән јахшы, ән күчлү ше'рләриндәндир. Шаир халглар достлуғуну үмуми, курултулу, тәм-тәраглы, кәлиши көзәл сөзләрлә тәсвир вә тәрәннүм етмәмишдир. Һәјат тәфәррүатындан садә, сәмими истифадә олунмасы, конкрет лөвһәләрин чызылмасы ше'рә нә гәдәр көзәллик кәтирмишдир:

Хејирдә бир, шәрдә бир,
Һәр јанда, һәр јердә бир,
Һәм дилдә, һәм сирдә бир,
Биз гардаш дејилмијик?

Суал шәклиндә ишләдилән вә тез-тез тәкрар олунан сон мисра көзәл бир нәғмәнин нәгәраты кимидир. Санки бүтүн ше'р, дирәкләр үзәриндә дајанан бир бина кими, бу мисра үзәриндә гурулмушдур вә ону дикәр мисралардан ајырмаг гејри-мүмкүндүр, елә бил ки, бу мисра ајрылса, ше'р тамам дағыла биләр.

Бу ше'рләрдән бир ил сонра шаир Әһмәд Чавад мәшһур «Күр» әсәрини јаратды.

◆◆◆

«Күр» лирик поемадыр. Шаир бу әсәри һәјәчанла, илһамла јазмышдыр. Поеманын әсас фикри, гајәси јени дүнјанын гуручулуг дүнјасы олдуғуну нәзәрә чапдырмагдыр, Күрүн артыг чиловланыб халгын хидмәтинә вериләчәјини көстәрмәкдир. О, јери кәлдикчә чајын мәнзәрәсини чанландырыр, халгын тарихинә нәзәр салыр, Күрүн нечә бөјүк фәлакәтләр төрәтдијини хатырладыр. Шаир «Күвәнмә чох голуна», «Дөвран сәнин дејил, кеч» дејә вахты илә елләри чана дојдуран бу чајын даһа фәлакәтләр төрәтмәсинә, дәличәсинә ашыб-дашмасына имкан верилмәјәчәјини гәтијјәтлә билдирир.

Поемада јени инсанын гүдрәтли вә күчлү сәси ешидилмәкдәдир. Онун чаја мүрачиәтиндә һөкм, гәтијјәт, сәбат вардыр. Шаирин бу лирик гәһрәманы әввәлки ше'рләринин гәһрәманларындан јер-көј гәдәр фәрглидир. О, ачиз вә үмидсиз дејилдир, мәтанәтли вә ирадәлидир. Күрә «әлимдәдир чиловун», «гул оларсан истәсәм»,—дејә елә бир инамла, гүдрәтлә мүрачиәт едир ки, бу сөзләрин архасында бөјүк ишләр үчүн һазыр олан фәдакар бир инсанын сурәтини көрүрүк. Елә бир инсанын ки, һәр шејә гадирдир вә һүнәри бүтүн дүнјада мәшһурдур.

Ә. Чавадын гәһрәманы тәкчә Күрү дәјишмәклә кифајәтләнмәк истәмир. Онун арзулары, хәјаллары даһа јүксәкдир, даһа бөјүкдүр. Гарлы дағлары јармыш, гаранлыглары говмуш бу гәһрәман үчүн јүксәк идеаллар јаранмышдыр, бу идеаллары һәјата кечирмәк јолунда о һәр фәдакарлыға һазырдыр. Мәһз буна көрә шаир күндән-күнә инкишаф етмәк, јүксәлмәк ешги илә јашајан бу гәһрәманын дили илә дејир:

Гурурам јени һәјат,
Мән һара, дурмаг һара?
Гушлардан алдым ганад
Шығыдым булудлара.

Поеманын лирик гәһрәманы Күрә мүрачиәт етсә дә, бу тәкчә чајла олан бир сөһбәт дејил, бүтүн тәбиәтлә, кортәбии гүввәләрлә сөһбәтдир, бунлара гаршы үсјандыр, мүбаризәдир. Күр, бу гәһрәман үчүн вуран, дағыдан, апаран дәли бир чај олмамалыдыр. Одур ки, өз арзуларыны гәти бир һөкмлә белә билдирир:

Чевир дәјирманымы,
Салыб дөј хырманымы.

Гырхараг гојунуму,
Әјир, дара јунуму...

«Күр» поемасында Ә. Чавадын јени һәјата күчлү мејлинин парлаг ифадәси вардыр. Шаирин јарадычылыг јолларыны ајдынлашдырмаг, әввәлки нөгсанларындан нечә узаглашдығыны мүәјјәнләшдирмәк, онун ирәлијә кетдијини тә'јин етмәк үчүн мараглы бир әсәрдир. Бу әсәр көстәрир ки, о, доғру јола чыхмышдыр, бизим чәмијјәтә хидмәт етмәк үчүн гүввә вә һәвәси чохдур. Сонракы илләрдә јаздығы әсәрләр бу фикрин доғрулуғуну бир даһа сүбут етди.

◆◆◆

Ә. Чавад чидди сијаси мөвзуларда әсәрләр јазмағында давам едир. Совет дөвләтинин гүдрәтини, бөјүклүјүнү, Октјабр ингилабынын футуһатыны, халглара азадлыг, сәадәт кәтирдијини, мислибәрабәри олмајан көзәл бир чәмијјәт уғрунда—сосиализм уғрунда чаһаншумул мүбаризәни дәрин мәһәббәтлә, руһ јүксәклији илә әсәрләриндә өн плана чәкир. О, «Сөнмәјән һәвәсилә», «сәмими сәсилә», «севинчли күнләрин», «нәш'әли тојларын», «ишчиләр јурдунун», «уғурлу сәһәрин», «радиолу кәндләрин» чарчысы олмаг истәјир. Мәһз буна көрәдир ки, муасир һәјата даһа чох мүдахилә едир. Јени гурулушу, бу күнү, гајнар, көзәл һәјаты, дөврүн ән мүһүм, ән вачиб мөвзуларыны гәләмә алыр. «Көр нечә тәзәләнди, көһнә јурдун баһары»,—дејә фәхрлә јенилијин тәрәфиндә дурур. «Көзүнә дөндүјүм» адлы ше'риндә шаир бүтүн гәтијјәти вә принсипиаллығы илә билдирир:

Көһнәнин кәлләсинә вур, көзүнә
дөндүјүм,
Көрүлмәмиш бир дүнја гур, көзүнә
дөндүјүм.

Шаир достлугдан бир ше'р јазмагла кифајәтләнмәди. Онун күрчү халгына хүсуси мәһәббәти варды вә бу мәһәббәт «Күрчүстан», «Ј. П. Орбелиани» адлы ше'рләриндә парлаг ифадә олунур. Һисс едирсән ки, бу ше'р гардаш торпагда дәфәләрлә олан, достлар дијарыны кәзән, көрән, севән бир сәнәткар тәрәфиндән јарадылмышдыр. Шаир Күрчүстанын көзәллијини, ејни заманда бу күнкү шән, фәрәһли һәјатыны илһамла тәрәннүм едир.

Јени һәјата бағлылыг, Ә. Чавадын памбыға һәср етдији әсәрләрдә дә өзүнү бүтүн парлаглығы илә көстәрир: «Памбығымын һәр шахы дүшмәнин көзүнә бир тикан»,—дејә памбыға бөјүк дастан гошур. Бу әсәри тәкчә бир биткијә һәср едилән мәдһијјә кими, тә'рифнамә кими көтүрмәк олмаз. Онун фикри вә мә'насы хејли кенишдир. Халгымызын фәрәһи, севинчи, колхоз кәндинин боллуғу, јүксәлиши, памбығын тарихән кечиб кәлдији јол, кәндлиләрин зәһмәти—бүтүн бунлар поеманын руһунда, мүндәричәсиндә өз әксини тапмышдыр. Шаир каһ памбыға мүрачиәт едир, каһ бунун адындан данышыр, каһ вәзни дәјишир, каһ рүбаи формасындан, каһ да ше'рин дикәр формаларындан бачарыгла, мәһарәтлә истифадә едир. Әсәрин үмуми—фәрәһли, чошгун аһәнкини әввәлдән ахыра гәдәр сахлајыр:

Јохсулун јолдашыјам,
Рәнчбәрин сирдашыјам;
Әмәкчи халг үчүн мән
Бәзәкләрин башыјам.

Белә бәндләр поемада чохдур. Шаир әсәрин рәванлығына, ојнаглығына да хүсуси фикир вермишдир. Поема башдан-баша ширин бир нәғмә кими сәсләнир:

Кәзән мән, кәзәјән мән,
Бәзәјиб дүзәјән мән.
Шура бајрамларында
Елләри бәзәјән мән.

Бу мисаллардан ачыг-ајдын көрүнүр ки, Ә. Чавад халг бајатыларындан мәһарәтлә истифадә едиб, мараглы, көзәл нүмунәләр јаратмышдыр. «Памбыг дастаны» јазылыш формасы е'тибары илә «Күр» поемасына бәнзәјир. Лирика һәр ики әсәрдә бөјүк үстүнлүк тәшкил едир.

Шаирин чошуб дашдығы, мә'налы әсәрләр јаратдығы белә бир вахтында башына кәлән бир фачиә дә јарадычылығында өз экс-сәдасыны көстәрир.

Ә. Чавад накам гызына үч ше'р һәср етмишдир. «Гызыма» адланан әсәр даһа күчлүдүр, һәр икисиндән чох фәргләнир.

Дејирләр ки, гызынын өлүмү шаирә күчлү тә'сир бурахмышды. О, елә бил јашамырды. Буну һәтта ше'риндәки бир мисрадан да билмәк олар: «Чан верән сән идин, чаны чыхан мән». Бу әсәр шаирин бүтүн варлығындан гопуб јаранырды. Санки сөзләр, мисралар онун ганындан, илијиндән, дамарындан сүзүлүб кәлир, гәлбиндә чај кими үмуми ахара гошулуб бирләширди.

Булағын ахмасы, илдырымын чахмасы, булуд доларкән јағышын јағмасы вахты кәләндә һөкмән баш вермәлидир. Бу, тәбиидир. «Гызыма» адланан ше'рин јаранмасы да бу тәбиәт һадисәләри кимидир. Ә. Чавад истәсә дә, истәмәсә дә ше'р һөкмән јаранмалы иди.

«Гызыма» кәдәрли әсәрдир. Бу кәдәр мүчәррәд дејилдир. Ајдын, тәбии, бир атанын дәрин өвлад мәһәббәтиндән доған, күчлү, мә'налы бир кәдәрдир. Шаир бу кәдәрини дәрин емосија илә, јана-јана, алыша-алыша тәрәннүм етмишдир:

Көлләрим гуруду, сонам ағлады,
Сонама сәс верди, анам ағлады,
Тојуна алдығым хынам ағлады,
Мәнә гара дашлар күл верди, гызым!

«Гызыма» ше'ри гошма формасында јазылмышдыр. Шаир ашыб-дашан һисс вә дујғуларыны гошманын чәрчивәсинә елә јерләшдирә билмишдир ки, сон дәрәчә мөһкәм, сых, лаконик бир ше'р алынмышдыр. Лахлајан, сөнүк, гејри-бәдии бир мисра јох дәрәчәсиндәдир. Һәтта һәр бәндин сонундакы мисралар белә бир-бири илә сых бағланыр, бәндләр арасындакы әлагәни даһа да мөһкәмләндирир.

Бу әсәрдә ше'ријјәт вә хәлгилик чох күчлүдүр. Ону охудугча охумаг истәјирсән. Кәдәрли олмасына бахмајараг ше'р елә көзәлдир ки, ондан јүксәк зөвг алырсан.

Ә. Чавадын үрәји бу ше'рлә бошалмамышды, гызына бәсләдији ата мәһәббәти елә күчлү вә дәрин иди ки, ону раһат бурахмыр, һәмишә һәјәчанландырыр, гәлбини титрәдирди. Бир илдән сонра «Гызым үчүн» адлы үчүнчү ше'рини јарадан Ә. Чавад әввәлки ики ше'рдән сон дәрәчә фәргләнән бир руһ, мотив көтүрмүшдү. Бу јени ше'рдә дә кәдәр варды. Фәгәт јени никбин әһвал-руһијјә бу кәдәри сыхышдырыб, бә'зән арадан чыхарырды. Шаир тәкчә өз субјектив дујғуларынын тәрәннүмүнә јол вермир, бунунла јанашы башга мотивләрдән, дујғулардан да јазырды. Беләликлә, ше'рин тәрәннүм чәрчивәси кенишләнир, ичтимаи маһијјәт кәсб едирди. «Гызым үчүн» ше'ринин әһәмијјәти вә дәјәри дә мәһз бундадыр. Ә. Чавад бу әсәрдә гызынын портретини дә чәкмәјә чалышмыш, онун һаггында мүәјјән бир тәсәввүр јаратмышдыр. Халгымызын бајрамы тәрәннүм едилмиш вә шаир буну нака̄м гызла мәһарәтлә бағлаја билмишдир:

Гызлар чәркәсинин дүшүб өнүнә,
Нечин гошулмадын бу шанлы күнә?
Тахмадан дөшүнә гызыл гәрәнфил,
Бу ил нијә чыхдын чәркәдән гәфил?
Күн көрмүш өлкәнин гызлары чошду,
Бәс нәдәнди сәнин өз јерин бошду?

Әһмәд Чавад ше'рини бәхтијар инсанлара мүрачиәтлә сона чатдырыр. Бу мүрачиәтдә шаирин нәчиб арзулары, хејирхаһ дујғулары дил ачыр, «иманлы јүрүш вә јүксәлиш» онун үчүн бир тәсәлли олур. О, јазыр:

Кәсин көз јашыны һәр бир дијарда,
Севинчдән ағласын ағлајанлар да.

◆◆◆

Шаирин Москваја һәср етдији поема мәзмунча мараглыдыр. Бу лирик әсәр чохшахәлидир. Өлкәмизин фәрәһи Москванын бөјүклүјү, гүдрәти, әзәмәти, бејнәлхалг вәзијјәт, инсанларын әмәк һәјаты, мәшһур памбыг устасы Бәсти, өз әввәлки бәдбин, скептик фикирләриндән, нөгсанларындан тамам узаглашмасы һаггында е'тираф бу поеманын тәрәннүм објектләридир. Бәсти илә әлагәдар парчалар хүсусилә күчлүдүр. Бу әсәр С. Вурғунун «Бәсти» поемасыны хатырладыр. Әһмәд Чавад Бәстинин һәјатыны өз поемасында гыса, мә'налы штрихләрлә, халг руһлу мисраларла тәсвир едә билмишдир:

Кечә күндүз,
Елсиз күнсүз
Јазыг Бәсти
Кәрпич кәсди,
Ев сувады.
Ип бојады.
Јаз әкиндә.
Гыш тикиндә.

Ә. Чавад Бәстинин һәјатыны Москва илә бағламышдыр. Ади кәндли гадынын јүксәк трибунаја галхдығыны, рәһбәрләрлә јанашы отурдуғуну көстәрмишдир. Поемада кечмиш Москвадан азачыг олса да, бәһс едилмиш вә онун бу күнлә мүгајисәси верилмишдир. Шаир бу поема илә Москваја, Совет дөвләтинә мәһәббәтини тәрәннүм етмишдир.

◆◆◆

Тәрчүмә саһәсиндә онун фәалијјәти кениш олмушдур. Бир тәрәфдән Шекспир, о бири тәрәфдән Рабле! Пушкин вә Шевченко! Туркенев вә Горки! Һәлә Шота Руставели! Јахшы мүтәрчим кими өзүнү көстәрә билмиш Ә. Чавадын тәрчүмә саһәсиндә бөјүк әмәји вардыр. О, буна јарадычы бир иш кими бахмышдыр.

Тәкчә «Отелло» фачиәсинин тәрчүмәсиндә онун мисилсиз әмәјини гејд етмәк кифајәтдир. Ә. Чавад бу әсәри ше'рлә, өзү дә әруз вәзниндә тәрчүмә етмишдир. Бунун нечә чәтин, мүрәккәб бир иш олдуғуну изаһ етмәјә еһтијач јохдур. Әруз вәзни һаггында тәдгигат әсәри үзәриндә чалышан көркәмли алим Әкрәм Чәфәр көстәрир ки, әруз вәзни «Отелло» фачиәсиндә бөјүк усталыгла ишләдилмишдир. Бир мисрада белә аһәнк, ритм позулмамышдыр. Бүтүн әсәр боју белә чәтин вәзнин аһәнкини сахлаја билмәк, ејни заманда бүтүн мисралары гафијәләндирмәк сон дәрәчә чәтин, ағыр, кәркин бир әмәк тәләб едирди. Шаир бундан чәкинмәмиш, бу вәзифәнин өһдәсиндән һәгиги јарадычылыг фәдакарлығы илә кәлә билмишдир. Тәсадүфи дејил ки, филоложи елмләри доктору Аббас Заманов Ә. Чавадын поетик тәрчүмәсини онун јарадычылығынын зирвәси һесаб едир.

«Пәләнк дәриси кејмиш пәһләван» дастаныны тәрчүмә едән заман шаир, күрчү дилини јахшы билмәсинә бахмајараг, Тбилисијә кетмиш, күрчү достларынын көмәји илә ишләмишдир. Бу факт, онун тәрчүмәјә нечә бөјүк мәс'улијјәт һисси илә јанашдығыны көстәрир.

◆◆◆

Гәлбиндә бәшәри дујғулар гајнајан, вәтәнин кечмиши вә бу күнү илә јашајан, ишыглы кәләчәјини тәрәннүмә чан атан, әдәбијјатымыза бачардығы гәдәр, вар гүввәси вә илһамы илә хидмәт көстәрән сәнәткар һеч заман унудулмаз, һәмишә ән хош һиссләрлә хатырланар!